

Ուրիշ անդորրագիր մը յաջորդ կերպով տրուած է.

“Կայսերական թագաւորական զինուորական քաղաքային հրամանատարութիւն ի Շիկիշվար.

Անդորրագիր.

1053 ֆիտր. — քու. այսինքն՝ Մէկ հազար ու յիսուն ու երեք ֆիտրին վրայօք դաշնագրութեան դրամով, զոր վերոգրեալ զինուորական քաղաքային հրամանատարութիւնն, իբրեւ պատերազմական արող դրամ, եղիտարեթուպուիս քաղքէն, այս օրս ճշգրիւ եւ իրապէս ընդունած է. պաշտօնապէս կը հաստատէ:

Շիկիշվար 1849, ֆետր. 12.

‘1849. յ. յ.’

Հաղարպետա՞ն:

Երթեւեկող զինուորական վերին հրամանատարութիւնն ալ, որ Հայդէ հազարապետին առաջնորդութեանը տակ սագին անդին կը պտտէր ու կը հսկէր՝ յաջորդ անդորրագիրը սուս 8000 ֆիտրինէն մնացած 2900 ֆիտրինին վրայօք:

“Երթեւեկող (Streif.) հրամանատարութիւն.

Հաստատութիւն.

2900 ֆիտր. այսինքն երկու հազար ինը հարիւր ֆիտրինի վրայօք դաշնագրութեան դրամով, զոր եղեսարեթուպուիս քաղաքէ՝ պահանջը մնացած պատերազմական արող սարկէն, ստորեւ գրողին իրապէս ու ճշգրիւ վճարած է:

Վալտիւգիւքէն 849, մարտ 10:

Այսինքն 2900 ֆ. գշն. դրամ:

Պարոն Հայդէ. յ. յ.

Հաղարպետա՞ն:

Kriege-Contributions Gelder von der Stadt Elisabethstadt richtig und baar übernommen hat, quittirt.

Schäsburg den 6ten Febr. 1849.

Nipp, m. p. Major,

1 Vom k. k. Milit. Stadt Comd. zu Schäsburg.

Quittung

Ueber 1053 fl. — kr. Sage: Ein Tausend Fünfzig drei Gulden — kr. in Conv. Münze, welche das obig. Milit. Stadt Commando, an Kriegs Contributions Geldern, von der Stadt Elisabethstadt, unter heutigen dato richtig und baar übernommen hat, amtl. quittirt.

Schäsburg, den 12ten Februar 1849.

Nipp, m. p. Major,

1 Streif Comando.

Bestätigung

Ueber 2900 fl. Sage: Zwei Tausend Neunhundert Gulden in Conv. Münze, welche die Stadt Elisabethstadt an

Տաւապանաց ու աղբատութեան վերին ծագը հասած քաղաքացիք՝ որպէս զի իրենց ողորմելութեանը քիչ մը օգնեն, մտածեցին որ վերին իշխանութեան դիմեն, եւ իրենց խնդրութիւնն անոր առջեւ դնելով՝ խնդրեն որ եղած մեծ փաստերը քիչ մը տեղը բերեն:

Ուստի փնտս կրող եւ փճանալու ծագը համոզ քաղաքացիներէն իբր 35 հոգւոյ ստորագրութեամբ՝ քաղաքային վարչութեան աղաչանաց թուղթ մը գնաց, Ասոր մէջ՝ եղած կողպուսներն ու հասուցած փաստերը կենդանի գունով քաղաքաբաշխութեան առջեւ դնելէն ետեւ, կը խնդրեն, որ քաղաքային խորհուրդն, իր կողմանէ գրէ եղածները Սայմէն, կայսերական թագաւորական գաւառական յանձնակատարին, որպէս զի ասիկայ ճամբայ մը գտնէ, գոնէ առժամանակեայ կերպով՝ ամեն օրւան հացերնին գտնելու:

(Հարուստիւն):

ՅՈՒՆԻՍ. ԱՆՆՅՈՒ

ՍԿԶԲԵՆԻՐԻՐԻԹԻՆԵՐ ԲԻԻՁՆԵԳԵՆՆ
ԲՆԵՆԵԳԵՆԵՐԻԹԻՆԵՐ ԹՆԳՄԵՆՆ

(Հարուստիւն):

Ձ.

Բիւլետենի գետնիւնի տղայունքն էլուստիւնը է՝ Բարուն Բէլ:

Տեսանք թէ է՝ դարուն կայսրութեան բոլոր երկիրներուն վրայ տարածուած բանակաթեմերու գրութիւնը՝ զուտ զինուորական կազմակերպութիւն ըլլալով, քաղաքական վարչութեան հետ ամենեւեւ անհարկութիւն չունէր: Իսկ քաղաքական վարչութեան մէջ գիտկեղեանեան, յուսախիսեան եւ յետուստիանեան նախնի կուսակալները դեռ իրենց պաշտօնն անվրդով կը վարէին: Արի յայտնի կ'երեւայ Ձ՝ տիեզերական (680) եւ Հինգվիցեան (693) Ժողովող մասնակցողներու ու ստորագրողներու ցանկերէն:

Այս ցանկերու համաձայն՝ Ասիա հետեւեալ քաղաքային գաւառներու կը բաժնուէր. Կապադովիա Ա., Ասիա, Գաղատիա Ա., Հելլեպոնտոս, Լիւգիա, Բիթանիա, Պամփիլիա, Բուսական Պոնտոս, Կապադովիա Բ., Պափղագոնիա, Հանսրիա, Պոնդմոնեան Պոնտոս, Գաղատիա Բ., Լիւկիա, Կարիա, Պակատիանեան Փոնդիա, Փրկուսեան Փոնդիա, Լիւկանիա, Պիտիւգիա, Դեսոն, Ա. եւ Բ. Հայք, Մեծ Հայք, Դ. Բուստիանիա: Պե-

rückständigen Contributions Geldern an Gefertigten baar und richtig abgeführt hat.

Waldhütten am 10. März 849.

Br. Hayette, m. p. Major.

տաւթեան կը վերաբերէին զարմեայ հետեւեալ թեմերը. Խաւսրիա, Ա. եւ Բ. Կիլիկիայ, մասամբ իւրից նսեւ Կիպրոս, թեմէն ոչ միշտ, եւ Փառսիս աւատական իշխանութիւնը:

Վերայիշեալ ժողովոց արձանագրութեանց մէջ գծախաւարար եպիսկոպոսը իրենց անուան հետ միասին նսեւ եկեղեցական զաւտարին անուոնք շնն ստորագրած: Ասոր իբր օրինակ կրնանք յառաջ բերել Հայոց եկեղեցական թեմերը. Եկեղեցական արխարհագրութեան միայն երկու հայ նահանգ ծանօթ է, որոնք արդէն Յուստինիանոսէ յառաջ գոյութիւն ունէին: Ընդ հակառակ ժողովոց ստորագրութիւնները մեր առջեւ կը գնեն՝ Մարիկեայ տառն կարգի գրուած նահանգաց քաղաքական բաժանումը: Այս փոփոխութեանց մասին պայծառ գաղափար կու տայ հետեւեալ տախտակը.

Բաւ-ժ Ժան Յաւարթիւն	Բաւարթիւն 536) հրէ-լու-լե	Յիւ Բաւարթիւն
Ա. Հայք	Ներքին Հայք (ի նծարձի 'Agye- via.)	Մեծ Հայք
Ս եր ք ա տ ի ա — Սեբաստիա պոլիս — Նիկի- պոլիս — Սատաղ — Կորնթոս	Բաւա տ ի ե- ւ ա ու ա ղ ի Բա- (Բաւաւն — Ղեւ- սնգաւ պոլիս	Յաւարթիւն (Եկե- ղեց գաւառ — Նորդեմ — Նի- կոպոլիս — Սա- տաղ + Կերասոս:
Բ. Հայք	Սատաղ — Նի- կոպոլիս — Կը- զմիս: Պոգոնիս:	Սեբաստիա — Կը- զմիս: Սեբաստիա:
Մ ե ղ Ի ա ի Ե — Արխա — Կո- կիսոս — Արխ- րաթէ — Կո- մանա:	Սատաղ — Նի- կոպոլիս — Կը- զմիս: Սեբաստի- ա:	Սեբաստիա — Կը- զմիս: Սեբաստիա:

Ներքին Հայք Բաւաւն (Ղեւ- սնգաւ պոլիս):	Բ. Հայք Ս ե ղ Ի ա ի ա — Սեբաստիա պոլիս: Պոգոնիս Պոնաուէ՛ կոմա- նա.	Բ. Հայք Ս ե ղ Ի ա ի ա — Սեբաստիա պոլիս: Պոգոնիս Պոնաուէ՛ կոմա- նա.
Նախարարու- թիւնք (Satrapiae)		

* Նախարարութիւնք, անուամբ կ'իմացոյն Արշակունեաց արեւմտեան մասին անկումէն ետքը Մեծ Հայոց յունական բաժնին վրայ գտնուող ինքզ ինք նախարարութիւնները, որոնց սահմանը՝ ըստ Պրո-կոպիայ, Եփրատ գետէն մինչեւ Ամիդ քաղաքը կը շարունակուէր. որ է ըսել Ժողովաց աշխարհ կամ Զորորդ շայք: Այս նախարարութեանց նոր եւ ինչպէս ծագած ըլլաւ մեզի անծանօթ է. ի. Զով. Գաթըրմանի ըրած ուղիղ ժամանակագրութեան հետեւեւելը (Պոմ. Ժնգ. Բ. 620) 337էն յառաջ Թիդղոս Ա. իսկ տառն արդէն Հայաստանի մէջ մտել (Ժողով) Հռոմայեցեց իշխանութեան տանէ էր «բերն նահանգ ընդ Կեսարիական նախարարութեան» — Մենք կը կարծեմք թէ Ժողովաց այն հիւր նախարարութիւնը քաղաքական իրաց մէջ ոչ թէ Հայաստանի յունական մասին կուսակալէն (որուն Նիստը ըստ է. Յով. Գաթըրմանի յաւանականագոյն տարին էր) կախում ունէին, այլ ուղղակի կայսրէն: Մովս. Խորենացի Գ. զ. Խզ. Արշակ Գ-ի Երեսն դարուն ծանօթեան ետքը անուղիղ մեղմող պատմութիւն ետքը՝ վրան կը յաւելու. «Ոչ կացոյցին Յովսր կը բաժնի իւր-եանց Զաւաւոր, այլ առաւելողէր նախարարացն այցնի կողմէն քալն Գաւաւնը. եւ աշխարհին իւր-եանց մասին կացոյցին Յովսր կոմսա:» Դստ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է այլ պատմագրին քաջատու-

Մեծ Դափք	Բաւաւն Պոն- նաւէ՛ Բերիսա:	Ա. Հայք՝ Մ ե ղ Ի ա ի Ե — Արխա — Կո- կիսոս + Կոմա- նա:
Հաւաւնաց —	Գ. Հայք	
Հաւաւնաց —	Մ ե ղ Ի ա ի Ե	
Պաղարատու:	— Արխա — Ա- րախա — Ա- րախա — Կո- մանա Կաւաւն — Կիլիկիս:	Գ. Հայք (Բաւ- արթիւն)
		Մ ե ղ Ի ա ի Ե — Կոմա — Կո- մա

թեան կերպը, որով յայտնի կը զանազանը՝ 1. Նախա-րարաց այնպէ կարգաւ (յամմանս ղէպ՝ Ժողով) եւ 2. աշխարհին իւրեանց մասին: Թաղարարութեան անկումէն ետքը Հայաստան Կոմս մը զրկուելուն մասին Խորենացուց կոմ կը յամմանսին նսեւ Պրոկոպիոս, երբ կ'ըսէ. «Զայնք ժամանակէ իտէ (այս է Արշակայ Գ-ի մահուցէն ետքը) միշտ զի ոք եւ նոք կայսր կամէր կացոցեանք ի վերայ Հայոց. զսս եւ առ մեք կընէին կոմս:» Նոյն պատմաբնիցը քանի մը տող վար՝ Յուստինիանոս Ա. իսկ Հայաստանի սահմանները Բաղարատ ազգաց յարձակումըն պապաճկելու համար Մեծ Հայք ըրած զինուորական կարգադրութիւնները պատմելէն ետքը, կ'ըսէ. «Իսկ ի միւս Հայս (ի՞նչ ձե՛ մնալ 'Agyevia) որ յմիւրստայ միւնչու ցրաղայն Ամիդ ձգեալ տարա-մանէր, ինչեւն ինքզ իայ պատուաբ. որք պայազատու-թեանն օրինց ժառանգելիս զառնուորութիւն: . . . Ապաքէն արաղայն Հայոց եւ ստարաբաց ոչ էր օրէն վարել ի պատնագլմիսն լեզնիս ղոմայեցիս, այլ զամենայն պարտ էր խոցա անմար յանձն վճարել: Ապա ուրեմ առ Զմնիկէ կայսրեալ (474-91) իբրէն առաւելորդութեանք ղեւնիսնայ եւ Դողայն նախարարը ոմանք ի վսեք եկեալ ապաւտմանքն եւ յնոս կացին ի Յունաց, յնոս ընդ ժողովն զնոս կայսրը ղոմայեցի, զմին ի նախարարաց անտն եկեմ, որոյ ըր տանու-տէրութիւն փոքրիկ ի վերայ զաւաղին Բաւաւնիայ (նո՛ խօջը ի՞նչ Եւսթիւնի) եթող ի պաշտաման այնմիկ յառաւել. իսկ զայնմ արեւալ իշխանութիւն, տայր հրաման մի այլ եւս նախարարացն ժառանգութեամբ ունել զառնուորութիւն, այլ զոր ընտրեցէ կայսրն: Թէպէտ եւ այսպէս նախարարութեան նախարարը Հայոց ընդ այլ պաշտնեայ Հռոմայեցեց, սակայն որ ընդ ընդոք լեզնիսն ինչ, ոչ եթէ ի Յունաց անտն ինչ էին, այլ՝ ըստ ինչ սովորութեան իւրեանց՝ ի Հայոց: Եւ յայս սակս իսկ ի մարտս պատնագլմէ զմիւսմանց ըստ արժանն ղէմ ունել ոչ զօրէին: Կշտեալ զայս ամենայն Յուստինիանոս Ա. երաթ մամնեւին իսկ զնախարարութիւնն զայնմիկ ի միշտ եւ փոխանել նախարարաց՝ ինչ կացոյց ի վերայ նոցա իշխանս ոմանս ղոմայեցի, զորս խոցա «Դոլս», անուանեալ կարգաւ եւ ընդ նայազունը զօրս իստանեաց եւ ղոմայեցի լե-զնիսն ի պաշ գեղաւորաց ամանացն պատնագլմէ:» Պրոկ. վասն չին. Յուստ. Գ. զ. Ա. ձմն. յայմ մասին նսեւ է. Յով. Գաթըրմանի կարծիքը, որ կ'ըսէ. «Հա-նալինն նախարարը առանց իրիք ազդեցութեան Հռո-մայեցեցն» ըստ սովորական կարգի պայազատութեան յաւորդէն զառնուորութիւն (Տիգ. Պոմ. Բ. 518, 520:

Թ. Թ.

Ի յեկեղեցական արխարհագրութեան պնդմիկ միայն քաղաքական բաժանմանց կը հետեւի, որ յիշեցիմէն եկե-ղեցական գաւառը՝ իբր Ա. Հայք եւ զՎերաստիա՝ իբր Բ. Հայք կը նշանակէ: Սակայն մտարապիւնեալ թեմերը ոչ թէ Իւր քարու, այլ կոստանդին-թէպոսեան ժամանակի քաղաքական բաժանմանց կը համապատասխանէին, ինչպէս որ արդէն Յուստինիանոս որոշած էր. Թէ իւր Հայաստան ըստ քաղաքական բաժանումները՝ եկեղեցական թեմերու բաժանմանց համար չեն արժեք:

Դ. Հայք
Մարտիրոսաց
բղ. — Կիթարիզ (Kitharizon) —
Մեծ Երոփք — Balaleison),
Հանձնիթ —
Երոփք Հասնու —
նեայ — Հաշ-
տեանք — Պաշ-
նասունի
Դ. Գուստինիա-
նա (Դ. Հայք
միւս)
Դ. ա գ ի մ ա —
Աղաւաւաւս —
Կիթարիզ —
Երոփք Հասնու —
նեայ — Հանձնիթ —
Դեգեթ (Digi-
sene) Կարին —
Բալաշովա (Bila-
bitene) Բալու-
(Baline) — Խոր-
մեան — Հաշ-
տեանք:
Դեգեթի Հայք
Տայք:
Ստորին Հայք
Դիվին (Tibion):

Չ՞ տեղեկական եւ Հինգվեցեան ժողովոց
ստորագրութիւններէն յայտնի իր տեսնուի, որ
եպիսկոպոսը ոչ թէ ըստ իրենց երկզքական թե-
մերուն, այլ ըստ քաղաքական բաժանմանց ստե-
րագրած են՝ Հայք Առաջին, երկրորդ, Մեծ,
Գուստինիանա եւն: Վերջինչաւ երկու ժողովոց
ստորագրութեանց ցանկերը Մանսիի քով միա-
յառ փաստելի չըլլալուն, առաջնոյն ցանկը
Տարիներէն LXVII c. III 10 (Nova coll. B II 9)
Պատրիկանեան՝ թիւ 834 եւ 1180 ձեռագրաց հետ
համեմատելի: Հինգվեցեան ժողովոյն ստորագրու-
թեանց ցանկը համեմատելու համար ի մէջ այլոց
առջեւ ունէի Պարսեան Suppl. Grec թիւ 1085
ըջանելի ձեռագրի: Չեռագրաց այս համեմա-
տութեամբն եպիսկոպոսանիստ տեղերու անուանց
մասին կատարեալ ապահովութիւն ստացալ: Առ-
ջեւն խառնելը նշանակուած քաղաքներուն այս
կամ այն դառառի վերաբերիլ՝ լոկ ենթադրու-
թեամբ է դրուած, եւ ասոր պատճառն ալ այն է,
որ ժողովոց ստորագրութեանց մէջ ստորագրողք
երբեմն գաւառիկ (ἐπαρχία) անունը յիշելը գանց
առած են եւ երբեմն պարզապէս 'Արմենիայ ընդ-
հանուր անունը գործածած են: Տրապիզոնի՝ իբր
մայրաքաղաք, Մեծ Հայոց մաս համարուիլ՝ Գով-
հաննու կաթողիկոսի ինքնական ծնունդեանը վնաս
հաստատուած է: Մասնաւոր մտադրութեան ար-
ժանի է Պարսեան Suppl. Gr. 1085 եւ 1086
ձեռագրաց (Mansi XI 992 B) սո մէկ կտորը.

Ἡλίας ἐλάχιστος ἐπίσκοπος Ἀδαβίαν
μνηροπόλεως τῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς ὁρίσας
ὕπεγραψα.

Աւելի կրտսերագոյն ձեռագրաց մէջ կը կար-
գանք փոխանիկ Ἀ' Ἰουστινιανῆς՝ պարզ օրոսո-
տուանք, իսկ հրատարակութեանց մէջ բարդովին
խաղաղութեամբ եղած է՝ δευτέρως 'Ιουστινιανῆς
ὑψιμαχίας Ἀδαβίαν չըջած է Դասիւս եւ Տասի-
մոն թիւր ընթերցուածոյ ձեւերու: Դարձեալ
մտովն հմտ. Գերթք կիրարկը 948, 949 եւ իմ ու
Գ. Լուփմանի ծանօթութիւնները էջ 170, 171:

Ἐπαρχία Ἀ' Ἀρμενίας ἄλλης
Ἀδαβίαν νῦν μητρόπολις.

Գերթք կիրարկի իւր պատմութիւնը գրեց
590 եւ 600(ի) մէջերը. վերջինչաւ նախագաւառ-
ութեան մէջ գործածուած յոյ մայրաքաղաքին
մասնանիք կ'ընէ, թէ Ἀ' Ἀρμενίας նահանգին
ներկայ կաթողիկոսութիւնը բարդովին նորագոյն
ժամանակի է: Տարակոյտ չկայ ամենեւին, թէ երբ
Մարտիրոս (582)–(602) Պարսից հետ խաղաղու-
թեան դաշինք հաստատելով Պարսկահայք Գու-
նաց անցաւ, այն ժամանակ տեղի ունեցաւ այս նոր
կաթողիկոսութիւնը:*

Ըստ հետեւորդի զանազանելու ենք՝

1. Չորրորդ Հայք. մայրաքաղաք՝ Մարտի-
րոսաց քղ:

2. Չորրորդ Գուստինիանա. մայրաքաղաք՝
Դադիմա:

Գովհաննու կաթողիկոս պատմագիրը, Մաւ-
րիկոսյ՝ նահանգաց մէջ բնած կարգադրութեանց
վնաս մանրամասն խօսելով (տպ. Երուս. 1843,
էջ 47) կը քրէ. «Եւ չորրորդն կոչեցաւ Հայք
յորուս՝ մայրաքաղաքը Մարտիրոսաց պոլիս, այս-
ինքն՝ նախկինը, Գուստինիանուսիստ զիս գրէ ի
գիւտն աքրունի:» Գովհաննու հոս ἐπαρχία Μεσο-
ποταμίας ἀνω ἧτοι Ἀ' Ἀρμενίας՝ ἐπαρχία Ἀ'
'Αρμενίας ἄλλης է հետ կը շփոթէ. առաջնոյն
մայրաքաղաքն է՝ Մարտիրոսաց քաղաք, իսկ եր-
կորդին՝ Դադիմա: Առաջինը միայն Դ. Հայք
կ'անուանուէր, թէեւ իւր մէջ գտնուող երկիր-
ները — բայց ի Գուստինիանա նահանգ Դ. Հայոց
նահանգին Մեծ Երոփք գաւառէն, ամբողջապէս
նոր ստացուած գաւառներէ կազմուած էին. ասոր
հակառակ Դադիման չըջապատող յուստինիանա
նահանգին մարզոյն մասը՝ Գ. Գուստինիանա
անուամբ Դ. Հայքէն անջատած էր: Է՞ր գարուն
երկրորդ կիսուն, Դ. Հայք՝ իւր մայրաքաղաքովն
հանգեք, իսկ մի իշխանութեան տակ ինկաւ. այ-
նուհետեւ սովորութիւն եղաւ Բիւզանդացոց իշ-
խանութեանը տակ էղող Դ. Գուստինիանիա՝ Դ.
Հայք անունը սալ, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի
Թէոփանէսի, Մ. Խարենացոյ, Ստեփ. Տարսեղաց
եւ այլոց գրութիւններէն: Ասկայն գիւտնական
գրութեանց մէջ պաշտօնական անուան անփոփոխ
մնալուն իր վկային ժողովոյն ստորագրութիւններն
Վէրջին եպիսկոպոսին ստորագրութիւնն ալն
ձեռագրաց մէջ այսպէս է գրուած.

Μαριανός ἀνάγιος ἐπίσκοπος Κιθαρῶν
τῆς ἀ τῶν 'Αρμενίων ἐπαρχίας ὁρίσας ὑπέγραψα.
Կթառիկ՝ քաղքին Ս. Հայոց (Մեղեմոսին)
մասն համարուիլ յայտնի սխալ է: Գ. Լուկ. Վ.

* Յունաց եւ Պարսից մէջ այս խաղաղութիւնը
տեղի ունեցաւ 691 թուականին, որուն հետեւութեանը
Դաւաւ Նսիրկներու երկու նշանաւոր քաղաքները հան-
դեթ Պարսկահայքով Յունաց անցան: Ժ. Թ.:

Ն վերաբեր մասին խոսող տեղիքը հաւանած եւ
Գերթք կիրարկելու գրութեան, էջ 174 եւն իբր սու-
ղաւած հոս փոքն կ'ուղեցնէ՝ նուա. հետեւեալը. Գոմե-
թի (Combes) հրատարակած «Պատմութիւն Միտի-
մոսոյն» անուն գրքին ետեւն աւելցուած «De rebus Ar-

Ինծիճեանս իր «Ստորագրութեան հին Հայաստանեայց» երկատիրութեանը մէջ (էջ 175, Թ. 1) ստորագրութեան սոյն կտորը՝ տէջ Δ των 'Αρμενίων ἐπαρχίας կարգաւոր է կ'ըսէ, Ես իրեն հետ տեսած եմ (Գեորգ կրպ. էջ 175) իւր բնած երկագրութիւնը թէ եւս բանասեր է, սակայն ստով ամէն գծուարութիւնը վերցած չեն բլլար տակաւին: Եղիաւ գագիմացոյն ստորագրութիւնէն կը

meniorum» յաւելուածին մէջ, իմաստը տեսնել ըստ Պարսեան օրինակին Խտրէ ընթերցողին է, իսկ ըստ Ասորիսեան ըստգոյն օրինակին Խտրէ (ուստի եւ KITPIE մեւը յառաջ է եկած KITPICh սխալ ընթերցումովս թէնէն) ի վերջինս Համամառ է ասորերեն Խտրէ մեւին: (Ե. յժժ)։ Ըստ Ստեփանոսի Աստուծոյ (Հրո. Ս. Մաշ-խատեանց էջ 86) «Աշտ ան ասպքաւ յարգոյն Պարսից Խտրիւն (Պարսկէ) եւ Հարեւալ զՅնդին՝ էառ զՅիթիճ զարդը Հաշտենից» Աստուծան զիմաստը կամ իմաստը՝ Հաշտենից գաւառին մէջ չենք: Պարսիցոյն վայրութեան հետ (էպի 'Αστιάναγης της καλοστρεφης ἐστὶ) կը Համամայնէ: Ըստ տարմանի մասնակցիքը սխալ զարգացածը մ'ըսած է Սերեռուէ: որ յարգովս Ասորիս եւ Բ Իմիդգետն ըսած աշխարհագրութիւնը պատմէն ետքը, Աշտան Յնդաղարի յարգովս իմաստը իմաստը 188 տարին, Հայաստան ըսած արշաւանքը կը պատմէ մանրամասն: «Եղեւ պատերազմ մեծ Ի Դուռ եւ Սրբորէ: Ասորիս զուրի Յուշապ եւ խորտակեցին կործանեցին մեծաւ: Բարդաբե մեծաւ Ի պատերազմին, եւ ոչ գոյր թէն սպանեցին Ի դարսին: Հայտեաց զնստս մինչեւ Ի քաղաքն Ստառաշուցը եւ ինչն գումարեալ բանակեցաւ շուրջ զՍարդը քաղաքաւ: Պարսից բանակին մէջ կը գտնուէր նաեւ Թեոգոս անուն յոյն մը, որուն նկատմամբ կ'ըսէին «Թէ նոյն ինչն է որքի Մարկոս» ի վարին անձնատուր կ'ըլլայ: Իսկ Աշտան «գնաց եւ կարաւ զքաղաքն Հաշտենից» Չիթառիճ եւ զԱտաղը եւ զԱշտատիպ եւ զԵրկոպոլսն եւ զնոյնը, իմաստը՝ իմաստն ասած Չիթառիճ մեւը՝ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է: Ոչ յունարէն եւ ոչ ալ հայերէն տեսնան նկարագրին ունեցող «Չիթառիճ» սկզբնառաջը պէտք է որ տեղադրէ բնիկ (նաբարտան) ժողովրդեան բերնին մէջ կ'ակարգային յառաւի Հնդաւ մ'ուշառը, Չից ինչպէս որ այսօր իտալերէնի մէջ C առաջ մերթ խոսն եւ մերթ չափան կը հնչուի: Ըստ հետաքերթական է Չաւարիա Հանտորին Թ. Գրոց վեցերորդ դարէն, ուր պայծառ կը նկարագրուի Արծնի Պարսկաստանի սահմանագաւառին՝ քաղաքական, տնտեսական, հարկի ու բոլոր արարքերով թիւնները: Յովհաննէս Եփեսացուն ու Մենանդրէս վայրութեանց Համամայն՝ սոյն երկրին հոգը բարեբեր է եւ բնակիչքն ամբողջովին քրիստոնեայ էին, ժողովուրդը Մոպպին քաղաքի արքունական գանձարանին որոշեալ հարկը կը վճարէր. բաց ստորի գաւառն եւր յառաւի Բեհեմին (Ստարապ) ունէր, որուն իշխանութիւնը ժառանգական էր: Ուստի եւ հոս եւս ըստ անայնի նոյն յարաբերութիւնքն ու վիճակը կը տեսնենք, ինչ որ ըստ Յուստինիանոս Ա Սէ հրովարտական եւ Պրիպոպոն վայրութեան, Չորրորդ Հայոց մէջ, յառաջ քան նոյնին նոր կազմակերպութիւնը տեսած էին: Վերջապէս մեր վերջնական առեկն ուս մէկ կարեւոր նշանակութիւնն եւս կ'առնուէր, թէ 536 թուականին յառաջ իմաստը եւ «Եփրատի կողմ երկու Պարսից սահմանին քովքը կառուցած բերդապարսպներուն մէջ մէկ մէկ դուռս կը նստէր եւ եւրաքանիւր իւր իշխանութեան սակ ունէր գունդ մը զորք, որոնք միշտ պատրաստ էր կենդանի ընդ երկու մեծ պետութեանց մէջ թշնամական չիճում եւ յառաջ գալը, Արծնի վայր յարակից եւ բոլոր գաւառն անարկի գարեւելու:

տեսնուի, որ Հինգվեցեան ժողովոյն ժամանակ՝ ἐπαρχία 'Αρμενίας Δ ἄλλης (Միւս Չորրորդ Հայք) որուն մասնի կը Համարէր Գեորգ կիրարար թէ գրագիմն եւ թէ՛ զիմաստը, Գ. Յուստինիանոս կ'անունակուէր: Վերջույ թէ արեւելեան գաւառները (Սորեան, Հաշտեն, Հանձիթ) վարչական տնտեսական պատճառի մը համար՝ Նիկիայի նահանգին հետ (Մեծ Ծոփք եւ Արծն) եւ Գ. Հայք, միացուած էին: Եթէ հնար բլլար զայս ենթադրել, ամէն գծուարութեանց առեկն ասած կ'ըլլայինք, սակայն այսպէս չէ: Մեկը վերն ակնարկած էինք արդէն, թէ եկեղեցական աշխարհագրութեան մէջ Դիոնիզիոսիանոս ըսած բաժանմանը անփոփոխ մնացած էին ամբողջովին, ինչպէս նաեւ Յուստինիանոս իւր Ա Սէ նշանաւոր հրովարտական մէջ բացայայտ կը քրէ, թէ նահանգաց ու գաւառաց մէջ ըսած վարչական փոփոխութիւնները՝ եկեղեցական թեմերու համար ամենեւին արժէք չունին: Ուստի եւ Մարկիոս կոստանք ըսած նորագոյնութիւններն եկեղեցական աշխարհագրութեան վրայ այսպիսի միայն ազդեցին, որ Մեղիտինէ գաւառը (ըստ գիւղերիանոս բաժանման) Բ. Հայք, ըստ Յուստինիանոս՝ Գ. Հայք, այժմ թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ եկեղեցական աշխարհագրութեան մէջ կը կուրէր Բ. Հայք. նմանապէս Սերաստէ նահանգը (Դիոնիզ)՝ Ա. Հայք, Յուստինիանոս եւ Մարկիոս՝ Բ. Հայք) եկեղեցական աշխարհագրութեան մէջ եւս Բ. Հայք կ'անունանուէր, չմոռ. Գեորգ Վիպ. 227 եւ 242: Այս Համամայնութիւնը զորտ արտաքին է, ինչու որ Եպիսկոպոսաց տեղեկագրաց մէջ (Notitiae episcopatum) Սերաստէ գաւառին սահմանները զրեթէ ղրկողներին տեսնու Բ. Հայք նահանգին կը Համապատասխանեն: Միայն Բեքիա, զոր Յուստինիանոս Հայաստանի հետ միացուցած էր, եկեղեցական աշխարհագրութեան մէջ Սերաստէ նահանգին մասը համարեցաւ: Ժողովուրդ ստորագրութիւններուն մէջ՝ այս եկեղեցական բաժանմաներն ամենեւին նկատողութեան առնուած չեն: Ինչպէս բարեւ, Եպիսկոպոսը իրենց ստորագրութիւնները նահանգաց կամ գաւառաց նոյն ժամանակական քաղաքական բաժանման համաձայնեալ գրած են: Մեր բնածնին որոշ կը տեսնուին Հինգվեցեան ժողովոյն հետեւեալ ստորագրութիւններն:

Δεόντιος ἀνάξιος ἐπίσκοπος Σεβαστείας
τῆς Β των 'Αρμενίων ἐπαρχίας ὁρ. ὕπ.

բայ՝

Καλλίνικος χάριτι Χριστοῦ ἐπίσκοπος τῆς Κολωνακτῶν πόλεως τῆς μεγάλης τῶν 'Αρμενίων ὁρ. ὕπ.

Φώτιος ἐλέφ Θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς Νικοπολιτῶν φιλοχρίστου πόλεως τῆς μεγάλης τῶν 'Αρμενίων ὁρ. ὕπ.

Γρηγόριος χάριτι Χριστοῦ ἐπίσκοπος τῆς Ἰουαταλέων (Պարսեան 1320 ἰουαταλέων քութեցիք Տաալեւ) πόλεως τῆς μεγάλης τῶν 'Αρμενίων ἐπαρχίας ὁρ. ὕπ.

Ստորագրութիւններէն յայտնի կը տեսնուի, որ եպիսկոպոսը ոչ թէ ըստ եկեղեցական բաժանման, այլ ըստ քաղաքականին՝ իրենց եկեղեցական թեմերուն անունները նշանակած են: Ուստի եւ Յուստինիանոս Բ.ին կառավարութեան տառն (685—695) տակաւին անփոփոխ մնացած էին Մարերիկոսի ըրած նաճաղագրային բաժանումները: Եւ որովհետեւ նաճաղագրաց զինուորական բաժանմանը բարբոթին տարբեր էին, ապա ուրեմն կը հետեւի, թէ Յուստինիանոս Բ.ի ժամանակ զինուորական թեմերը՝ նաճաղագրաց քաղաքային բաժանման չէին համապատասխաներ:

(Հարաւստիքն)

ՊՐՈՓ. Է. ԳՆԼՅԷՐ

ՄԱՅԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ

ՀՆԵՔԷՍ ՀՈՅՈՒՆՆԵՐԻԹԵՆ

Zeitschrift für armenische Philologie գործակցութեամբ Արքայայ Թովմաննէսեան Նրատարական, պատասխանատու խմբագրէ՝ Փրանց Նիկ. Փինս, Օնդիկէ Գեանշեցիան եւ ի Եակոբայ Մանուղեան: Ա. եւ Բ. Նաոոր Marburg (Hessen) N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung. Գինն է՝ (տարեկան 4 պրուդ 10 մար. — 6 րուդ. — 10 շիլ. — 12,50 Ֆր.):

«Մեծագործ եւ օգտակար ձեռնարկութիւն մը» . այս պիտի գոչենք ի տես բանասիրական այս Հանդիսին երկու պրակներուն, որ կը կենան մեր գրաստգրանիկ վայ: Եւրոպայի զարգացած ազգերուն մէջ Հայ բանասիրութեամբ պարագայ ուսուցիչներու թուին օր քան զօր առած ընդարձակ համեմատութիւնն, անհրաժեշտ կարեւոր պէտք մը զգալի ըրած էր, որ էր կենդրոնական օրգանի մը (Centralorgan) ծնունդը: Ասով ահա առիթ կ'ընծայուի Հայ բանասէրին՝ փոխանակ այլեւայլ պարբերականներու մէջ պրպտելու վայրավատին ցանուած հայերէն բանասիրական յօդուածները, այս թերթին մէջ ի մի ամբողջուած տեսնել զանոնք, եւ այսպէս կերպով մը միշտ համընթաց գտնուիլ Հայ բանասիրութեան ըրած յառաջագիմութեան հետ: Հայ բանասէրը, լիպոյս եւր, որ շնորհակալութիւն եւ երախտագիտութիւն պիտի զգայ այս պիտի գեղեցիկ ձեռնարկի մը իրենց ցոյժ ու կարողութիւնը նուիրողներուն հանդէպ, որոնք են առ այժմ Արքայ Թովմաննէսեան, Գինկ, Եզնիկ եւ Մանուղեան: Պարգապէս «յաջողութիւն մտղել» եւ կամ «ջերմանալէս յանձնարարել» ի ման պայմանագրական սին խօսքերով պիտի չգոհանանք եւ պէտք չենք գոհանալ: Պիտի համարձակինք այս օգտակար ձեռնարկութեան յառաւելութեան համար բոլոր Հայ բանասիրաց

կողմէ ընել որ իրենց սիրական պարբերականներէն մէկն ընեն այս «Հանդէսը», որ ի հարկէ, յառաջագիմական եւ յարատեւ շարունակութեան մէջ պիտի գտնէ՝ իւր հրատարակութիւնն մշտնջենաւորող կտակներ ալ: Եւ ինչու չէ. քանի որ եղան իշմիրքեաններ, քանի որ Հայ արմատական բառերու ստուգաբանական բառարան մ'ունեցաւ իւր կտակագիրը (յանձին Տիգրան Ե. Եւ զեւ վերջերս Ղուկասեան տարեկան 500 րուբլ կը կտակէր լաւագոյն Հայ երկասիրութեան համար, կրնան այս նախագիտաց օրինակներն ապահովութիւն մը ներշնչել որ «Հանդէս Հայագիտութեան», ալ պիտի ունենայ եւ պէտք է ունենայ իւր մշտնջենաւորողը:

Հայ բանասիրութեան համայնագիտարան մը պիտի ըլլայ այս թերթը, ուր կարող գրիչներ (եւ միայն այսպիսիներ) մերթ ընտրեմ ի տես պիտի գտն Հայ բանասէրին զինութեան եւ խաղարկութեան նիւթ մատակարարելու, պիտի ազատեն զինքն այլ եւս բաղմամբիւ եւրոպական պարբերագրներու քառադարձակութիւն, եւ յայտնի է թէ Հայ բանասիրութեան ստարակ լծակ մը չէ այս վերջին նտարագիրը . . . : Այս տեսութեամբ կրնայ գուշակել Հայ բանասէրը, թէ ինչպիսի ահագին նշանակութիւն կու տանք Հայագիտութեան հանդէպ մը գոյութեան. եւ այս նշանակութիւնն է, որ շարժեց թերթին շտաբը խորհողները, իրական եւ զգալի պակիս մը լեցրելու մեր մէջ: Կը գուշակենք որ Kurzh, Fickl, Bezzenbergerի եւ Պրէլիցի, պարբերականներու Այսպիսիք՝ Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft, Վիեննայի Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, «Journal Asiatique» եւն եւն նման հանդէսներու մէջ գրող անուանի հայագէտներ պիտի փութան, համապատասխան վարձով, փոխադրել իրենց գրուածքներն այս թերթին մէջ, եւ ասով պիտի ստուի «Հանդէս Հայագիտութեան, պարբերագրի այն կարեւորութիւնը, ինչ որ ունի Krummbacher, «Byzantinische Zeitschrift» ը նոր յուսական բանասիրութեան համար: Ուրեմն այս տեսակէտով կ'արձակենք սրտագին. «Vivat, floreat, crescat!»

Անցնինք համառօտակի ներկայացրեմ Ե. եւ Բ. պրակներու բովանդակութիւնն: Առաջին թերթը կը սկսի «Սամուէլ Անեցւոյ, Էշմիածնի մէկ ձեռագրին (թիւ՝ 1696) համեմատութիւնը՝ Արշակ ՏԵՐ Միքայէլեանի 1893ին հրատարակած բնագրին հետ, եւ մանրամասն կը նշանակէ նոյն իսկ ամենափոքր տարբերութիւնները (գերմ.